

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА ПСИХОЛОГІЇ

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА МАГІСТРА

**на тему: ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ НАЦІОНАЛЬНОГО КОДУ
УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ**

Виконала: студентка II курсу,
групи 8.0532-з

спеціальності 053– Психологія
освітньої програми: Психологія

Томченко Марина Анатоліївна

Керівник: Ткалич М.Г., д.психол.н.,
професор кафедри психології

Рецензент: Мосол Н.О., к.психол.н.,
доцент кафедри психології.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет соціальної педагогіки та психології

Кафедра психології

Рівень вищої освіти магістерський

Спеціальність 053 Психологія

Освітня програма Психологія

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри _____

к.психол.н., доцент. Н.О. Губа

« ____ » _____ 2023 р.

ЗАВДАННЯ

НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТЦІ

Томченко Марині Анатоліївні

Тема роботи Психологічний аналіз національного коду української літератури

керівник роботи Ткалич М.Г., д.псих.н., професор кафедри психології

затверджені наказом ЗНУ від «26» 09 2023 року № 1504-с

2. Строк подання студентом роботи _____

3. Вихідні дані до роботи аналіз психолого-літературознавчої літератури.

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки: проаналізувати зарубіжний та вітчизняний досвід психоаналізу в літературознавстві; проаналізувати процес становлення психоаналітичної теорії в українському літературознавстві; визначити код української літератури як націєтворчий духовний потенціал самопізнання людства; розглянути психоаналітичну концепцію національного коду української літератури у монографії «Код української літератури» Ніли Зборовської.

5. Перелік графічного матеріалу: відсутній.

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		Завдання видав	Завдання прийняв
Вступ	Ткалич М. Г., професор		
Розділ 1	Ткалич М. Г., професор		
Розділ 2	Ткалич М. Г., професор		
Висновки	Ткалич М. Г., професор		

7. Дата видачі завдання _____

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1.	Збір та систематизація матеріалу	січень-березень 2023 р.	Виконано
2.	Робота над вступом	березень 2023 р.	Виконано
3.	Робота над першим розділом	квітень-травень 2023 р.	Виконано
4.	Робота над другим розділом	червень-липень 2023 р.	Виконано
5.	Написання висновків	вересень 2023 р.	Виконано
6.	Передзахист	жовтень 2023 р.	Виконано
7.	Нормоконтроль	листопад 2023 р.	Виконано

Студент _____ М. А. Томченко

Керівник роботи _____ М. Г. Ткалич

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер _____ О.М. Грединарова

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота магістра: 61 сторінок, 43 джерела.

Об'єктом дослідження є психологічний (психоаналітичний) аналіз літературних праць.

Предмет дослідження: психоаналітична концепція, що реалізується в наукових працях теоретичного циклу Ніли Зборовської («Психоаналіз і літературознавство», «Код української літератури») і ґрунтується на неофройдистському підході до аналізу художніх явищ.

Мета дослідження: полягає в теоретичному обґрунтуванні системного дослідження сутності національного коду української літератури крізь призму психологічних студій.

Методи дослідження: для досягнення поставленої мети дослідження нами було обрано такі методи та методики як метод теоретичного вивчення проблеми, методи збору та інтерпретації даних, а також порівняльно-історичний метод аналізу та систематизації наукових здобутків у закордонних і вітчизняних наукових студіях, що демонструють взаємодію літератури та психоаналізу; метод контент-аналізу, що передбачає наукове обґрунтування специфіки інтеграції психоаналізу в гуманітарні сфери, зокрема в літературознавство.

Наукова новизна дослідження полягає в спробі системного психологічного аналізу національного коду української літератури.

вперше

- здійснено аналіз психоаналітичної концепції національного коду української літератури крізь призму монографії «Код української літератури» Ніли Зборовської;

подальшого розвитку набуло

- фактографічне дослідження психоаналізу у зарубіжному та вітчизняному літературознавстві;

- дослідження психоаналітичної теорії у вітчизняному літературознавстві;

- психологічний аналіз особливостей коду української літератури в контексті ідентифікатора самопізнання.

Практичне значення нашого дослідження полягає в тому, що робота може бути використана для подальших досліджень психоаналітичної теорії в літературознавстві, національного коду української літератури.

ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ, ПСИХОАНАЛІЗ, КОНЦЕПТ, КОД, ПСИХОІСТОРІЯ, СИМВОЛІКА, ДУХОВНІ ДОМІНАНТИ, УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА.

SUMMARY

Qualification work of the master: 61 pages, 43 sources.

The object of the study is the psychological (psychoanalytic) analysis of literary works.

The subject of the research: a psychoanalytic concept that is realized in the scientific works of Nila Zborovska's theoretical cycle («Psychoanalysis and Literary Studies», «The Code of Ukrainian Literature») and is based on the neo-Freudian approach to the analysis of artistic phenomena.

The purpose of the study is to theoretically substantiate a systematic study of the essence of the national code of Ukrainian literature through the prism of psychological studies.

Research methods: to achieve the research goal, we chose the following methods and techniques: the method of theoretical study of the problem, methods of data collection and interpretation, as well as the comparative-historical method of analysis and systematization of scientific achievements in foreign and domestic scientific studies that demonstrate the interaction of literature and psychoanalysis; the method of content analysis, which provides scientific substantiation of the specifics of the integration of psychoanalysis into the humanities, in particular, into literary studies.

The scientific novelty of the study is an attempt at a systematic psychological analysis of the national code of Ukrainian literature.

for the first time

- the psychoanalytic concept of the national code of Ukrainian literature was analysed through the prism of Nila Zborovska's monograph *The Code of Ukrainian Literature*;

further development of the

- a factual study of psychoanalysis in foreign and domestic literary studies;
- studies of psychoanalytic theory in national literary studies;
- psychological analysis of the peculiarities of the code of Ukrainian literature in the context of the identifier of self-knowledge.

The practical significance of our study lies in the fact that the work can be used for further research of psychoanalytic theory in literary studies, the national code of Ukrainian literature.

Key words: psychological analysis, psychoanalysis, concept, code, psychohistory, symbolism, spiritual dominants, Ukrainian literature.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	9
РОЗДІЛ 1. ПСИХОАНАЛІЗ ЯК МЕТОД ДОСЛІДЖЕННЯ ЛІТЕРАТУРИ.....	13
1.1. Розвиток психоаналізу в зарубіжному літературознавстві	13
1.2. Становлення психоаналізу у вітчизняному літературознавстві	19
1.3. Психоаналіз творчого доробку Ніли Зборовської.....	25
РОЗДІЛ 2. ПСИХОЛОГІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ КОДУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	32
2.1. Інтерпретація національного культурного коду як сенсу особистісного самопізнання.....	32
2.2. Психоаналітична концепція національного коду української літератури в монографії «Код української літератури».....	40
ВИСНОВКИ.....	52
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	57

ВСТУП

Актуальність дослідження. Методологія психологічного дослідження національного коду української літератури відкриває можливі пошуки для творення свідомості українства, його виокремлення і спротиву маргінальним, імперським моделям, що є особливо актуальним для суспільства України, яке має болючий вихід із російського полону з недостатньо розвиненою національною свідомістю власної сутності. Потреба психологічного усвідомлення націєтворчого коду, покликані, насамперед, можливостями творення власного українського інформаційного простору, як у музиці, кіно, мистецтві, так і у літературі, яка є відображенням психологічної свідомості нації, тому ми вважаємо за доцільне здійснити спробу окреслити та проаналізувати сутність національного коду української літератури крізь призму психологічних студій.

Звільнення української літератури від соцреалістичних канонів починається з 1990-х років, на підґрунті світових тенденцій літературно-критичної думки ХХ століття, отримавши при цьому повну свободу естетичного самовираження митця. Пошуки нової художньої форми вираження власного естетичного досвіду, осмислення буття спонукають письменників до активного залучення зарубіжного наукового і художнього дискурсів з метою втілення власної національної унікальності. Всі ці зміни відбуваються не лише світоглядно, естетично, але й і підпадають під процеси соціально-економічного розвитку суспільства. Постає митця як творча особистість 1990-х корелюється такими чинниками як поява нового читача, художньо-естетична ревізія, котру здійснює сам митець, пошук шляхів розвитку літератури. В умовах осмислення європейського досвіду літературознавства набуває поширення феміністична критика, яка пропонує рецепцію літературного тексту з позиції статі й пропонує перспективи освоєння культурного простору із залученням жіночого голосу. В 1990-х роках такі дослідження здійснювали В. Агеєва, Т. Гундорова, О. Забужко, Н. Зборовська, С. Павличко та ін. Методологія феміністичних

досліджень засвідчила свою перспективність під час досліджень українського модернізму, проте сучасна постмодерна ситуація також активно піддається феміністичному осмисленню. До розгляду залучається як текст «чоловічий», так і жіноче письмо. Як зазначає Р. Харчук, «радикально протиставила відкритий жіночий текст чоловічому герметичному Н. Зборовська», засвідчивши наявність в українській літературі її жіночої версії» [35]. Проте Н. Зборовська еволюціонувала від феміністичної критики до психоаналізу, проголосивши основу власної діяльності як метафізичне мислення.

Українське літературознавство починає активно залучати нові практики аналізу художнього твору, такі як наратологія, рецептивна критика, герменевтика та ін. Основи психоаналізу в українському науковому дискурсі були започатковані І. Франком, О. Потебнею, Д. Овсянником-Куликовським, сучасна ж концепція літературознавчого психоаналізу заснована на працях З. Фрейда та К.-Г. Юнга, український досвід їх осмислення здійснили Н. Зборовська, С. Павличко, В. Роменець та ін.

Проте у сучасному літературознавстві недостатньо досліджені питання актуальності й значення психоаналізу як методологічної системи наукового мислення творчих досягнень письменників і пошукових літературно-критичних концепцій. Взаємовплив, взаємозбагачення літературознавства і психології мають складну циклічну будову, коли взаємодіють у вивченні психології творчості, творення психотипів особистості, постмодерному пізнанні людського буття, все це і зумовило вибір теми кваліфікаційної роботи магістра:

Психологічний аналіз національного коду української літератури

Об'єктом дослідження є психологічний (психоаналітичний) аналіз літературних праць.

Предмет дослідження: психоаналітична концепція, що реалізується в наукових працях теоретичного циклу Ніли Зборовської («Психоаналіз і літературознавство», «Код української літератури») і ґрунтується на неофрейдистському підході до аналізу художніх явищ.

Мета дослідження: полягає в теоретичному обґрунтуванні системного дослідження сутності національного коду української літератури крізь призму психологічних студій.

У відповідності з об'єктом, предметом та метою дослідження визначені наступні завдання:

1. Проаналізувати зарубіжний та вітчизняний досвід психоаналізу в літературознавстві.
2. Проаналізувати процес становлення психоаналітичної теорії в українському літературознавстві.
3. Визначити код української літератури як націєтворчий духовний потенціал самопізнання людства.
4. Проаналізувати психоаналітичну концепцію національного коду української літератури у монографії «Код української літератури» Ніли Зборовської.

Методи дослідження: для досягнення поставленої мети дослідження нами було обрано такі методи та методики як метод теоретичного вивчення проблеми, методи збору та інтерпретації даних, а також порівняльно-історичний метод аналізу та систематизації наукових здобутків у закордонних і вітчизняних наукових студіях, що демонструють взаємодію літератури та психоаналізу; метод контент-аналізу, що передбачає наукове обґрунтування специфіки інтеграції психоаналізу в гуманітарні сфери, зокрема в літературознавство.

Наукова новизна дослідження полягає в спробі системного психологічного аналізу національного коду української літератури.

вперше

- здійснено аналіз психоаналітичної концепції національного коду української літератури крізь призму монографії «Код української літератури» Ніли Зборовської;

подальшого розвитку набуло

- фактографічне дослідження психоаналізу у зарубіжному та вітчизняному літературознавстві;
- дослідження психоаналітичної теорії у вітчизняному літературознавстві;
- психологічний аналіз особливостей коду української літератури в контексті ідентифікатора самопізнання.

Практичне значення нашого дослідження полягає в тому, що робота може бути використана для подальших досліджень психоаналітичної теорії в літературознавстві, національного коду української літератури.

Надійність та вірогідність результатів дослідження забезпечувались обґрунтуванням вихідних положень; використанням методів, адекватних меті та завданням дослідження.

Апробація результатів дослідження, перелік публікацій автора (здобувача освіти) за темою дослідження: Томченко М. А. Психологічний аналіз національного коду української літератури. *Інтеграційні можливості сучасної психології та шляхи її розвитку* : матеріали VII Всеукраїнської науково-практичної конференції, 27-28 жовтня 2023 р. Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2023. С. 13 - 15.

Структура та обсяг роботи: 60 сторінок, 43 джерела.

РОЗДІЛ 1. ПСИХОАНАЛІЗ ЯК МЕТОД ДОСЛІДЖЕННЯ ЛІТЕРАТУРИ

1.1. Розвиток психоаналізу в зарубіжному літературознавстві

Інтелектуальний дискурс початку ХХІ ст. позначений пошуком концептуальних моделей людської особистості, її інтегральних характеристик. Художній простір літератури є полем соціалізації, в якому художня реальність визначається через систему ментальних, історичних, соціальних та інших координат. Література конденсує ціннісні уявлення, поведінкові стратегії, етнокультурні доміанти, психотипи і відображає комунікативні можливості та соціальну взаємодію певних національно-культурних утворень. Різноманітні підходи до вивчення візуального світу в художньому творі залежать від багатопланового комплексу історико-культурних та соціально-психологічних факторів. Художній твір як матеріальний продукт автора цікавий дослідникові особливим відображенням дійсності, природу якого намагаються сформулювати в концептуальних моделях філософи, культурологи, філологи, психологи, історики. Особистість автора художнього твору та його реципієнта є об'єктами досліджень постмодерного пізнання людського буття.

Одним із таких напрямів стає психоаналіз, що формується в наукових координатах психології із залученням гуманітарного знання про людину. Мультинаукова методологія виникає завдяки індустріальному прориву кінця ХІХ ст., що змусив людину змінюватися світоглядно, ментально, психологічно, соціально. Модернізм, як реакція на кризу у суспільстві в цілому і мистецтві зокрема, став основою психоаналізу. З. Фройд пропонує новий метод лікування психічних хвороб, а ілюстративний матеріал часто бере з літературних джерел. Подальші наукові рефлексії ґрунтуються на фройдівському психоаналізі, проте продукують оригінальні концепції, що

часто протистоять вченню психолога. К.-Г. Юнг [40] уводить теорію архетипів, архетипного аналізу, який виокремився в напрямок і був розвинений Н. Фраєм [37]. Період постмодерністських пошуків, що відбувався в два етапи, представлений структурним психоаналізом Ж. Лакана та деконструкцією Ж. Дерріди. Французька школа стала в авангарді постмодернізму іменами Р. Барта [5], Ю. Крістевої [22], М. Фуко [36] та ін. Альтернативу психоаналізу З. Фрейда пропонують Ф. Гваттарі та Ж. Дельоз. Еволюція психоаналізу та інших літературознавчих методологій позначена інтелектуальним дискурсом модернізму та постмодернізму як стратегій осмислення буття. Український науковий дискурс був долучений до цих процесів лише частково, і ці прогалини починають заповнюватися наприкінці ХХ ст.

Однією з найбільш полемічних у літературознавстві стала теорія психоаналізу. В контексті згаданих літературознавчих стратегій психоаналіз у постмодернізмі отримує нові інтерпретації. Ця літературознавча стратегія бере свій початок із психоаналітичної практики і пов'язується з ім'ям З. Фрейда, належить іншому історичному світоглядному формуванню, що склалося на кінець ХІХ ст. як реакція на соціально-культурні зміни в суспільстві, спричинені швидкими темпами індустріального розвитку Європи, зміною координат не лише мистецтва, а й, власне, координат осмислення людиною світу, що швидко змінюється.

Попри спроби простежити зародки психоаналізу з часів давньогрецької літературної творчості, основні поняття класичного психоаналізу було сформовано у працях австрійського психолога З. Фрейда (свідоме-несвідоме, лібідо, невроз, сублимація, едипів комплекс тощо): «Тлумачення снів» (1900), «Психопатологія повсякденного життя» (1901), «Леонардо да Вінчі – Спогад дитинства» (1910), «Тотем і табу» (1913), «Лекції до вступу в психоаналіз» (1916-1917), «По той бік принципу задоволення» (1920), «Психологія мас та аналіз людського „Я“» (1921), «Я і Воно» (1923) та ін. Ці поняття були

залучені літературознавчою наукою і «мали також міфологічне й літературне походження» [16, с. 8]. Адже приклади для своєї теорії З. Фройд брав із творчості різних письменників, зокрема це відображено в працях «Достоевський і батьковбивство» (1928), «Галюцинації і сни у „Градіві” Енсена» (1907), «Поет і фантазування» (1907).

Термін «психоаналіз» було вжито З. Фройдом у 1896 р., а першу концепцію психоаналізу він представив у роботі «Тлумачення снів», проте саме інтерес до літератури допоміг науковцю знайти в художніх творах відповіді на власні питання щодо психічної природи людини. Крім того З. Фройд обговорював ці питання із своїми знайомими, зокрема, згадується листування психоаналітика зі своєю нареченою, в якому він називає імена багатьох письменників, а листи В. Флісу «були певною мірою науковими звітами, позбавленими будь-якого романтизму, зустрічаються посилання на Вергілія, Золя, Кіплінга, Мейера, Мопасана, Шиллера, Шекпіра і численні виписки з „Фауста“ Гете» [23, с. 7]. Про інтерес до літератури говорить і Н. Зборовська: «Психоаналіз виявив великий інтерес до античної та класичної літератури [16, с. 9]. Отже, письменник був для автора психоаналізу улюбленим пацієнтом, тому літературознавча думка залучила цей досвід до свого арсеналу. Разом із тим, психоаналіз постає як спосіб лікування неврозів, згодом він отримує популярність як метод аналізу в інших галузях гуманітарного знання.

Цікавими є умови проникнення психоаналізу в гуманітарні науки, що сприяли закріпленню інтелектуальної програми модерного погляду на літературу. Йдеться про взаємовплив літератури модернізму й психоаналітичної та інших концепцій, що балансували між теорією біологізму та концепцією духовності. На підґрунті психоаналізу розгорнулися й інші літературно-теоретичні напрями: нетрадиційна герменевтика, постструктуралізм, феміністична літературна критика, гендерний підхід. Як вказує С. Квіт, «до психоаналізу зараховують і фемінізм» [19, с. 77]. Отже,

межа століть, як період формування нової теорії, зумовила інтелектуальні пошуки покоління межі. Модернізм постав як явище художньо-мистецьке, світоглядне, соціально-культурне, адже сучасний митець прагне відмежуватися від політично заангажованої літератури, якою вона була протягом ХІХ ст., і зробити крок до внутрішнього світу людини. Поряд із цим відмежуванням варто відзначити дві основні тенденції цього періоду: мода на соціалізм, захоплення яким переживало покоління, зокрема українських письменників, котрі тією чи іншою мірою засвідчили свою причетність до цього руху, що сприяв демократичним процесам, як приклад звільнення жінки, як частини соціалістичного дискурсу (про це пише Т. Гундорова в праці про О. Кобилянську) [8]; процес секуляризації, звільнення свідомості людини від релігійної догматики, одночасно зі спробами проникнення бодай художнього у глибини людської психіки – численні течії: символізм, експресіонізм, імпресіонізм та ін.

З. Фройд із концепцією психоаналізу був суголосний, на наше переконання, з ідеями часу. Тому не можемо вповні погодитись із думкою Н. Зборовської про період кін. ХІХ – поч. ХХ ст., тобто епоху становлення психоаналізу, як «віку розуму», знання, свідомості, хоча концепція З. Фрейда як культурного героя є цілком виписаною авторкою: «Сам Фройд може бути репрезентований як модерніст, герой порубіжжя, один із великих культурних героїв епохи Модерну, який обстоював її раціоцентричну традицію, і як предтеча, провісник нового культурного повороту: культура, озброївшись фрейдівським усвідомленням несвідомого, вирушала на пошуки нової постмодерністської ідентичності» [16, с. 26]. Поряд із тим дослідниця в розділі «Фрейдизм як модернізм» підкреслила його близькість до естетики сюрреалізму, дадаїзму та експресіонізму, а також наголосила на його «вмотивованості» в постмодернізм.

На вмотивованість появи психоаналітичної теорії наполягає О. Піскун: «На межі століть саме буття, а з ним і психічне життя особистості

ускладнилися настільки, що вже не вкладалися у традиційно-незмінні, методологічно обмежені рамки психологічних досліджень. Саме в цей час З. Фройд розробляє власний, модерний підхід до наукових досліджень у царині людської психіки, який і склав основу психоаналітичної теорії, уперше зробивши своїм науковим об'єктом несвідоме, став втіленням самої потреби часу, що вимагав ясності у питаннях свідомого та несвідомого життя людини» [30, с. 7]. Започаткувавши психоаналіз, З. Фройд запропонував нову теорію до розгляду психічного життя людини. У подальшому психоаналіз був розвинутий у працях наступників, що піддали його критичному осмисленню й розширили наукову парадигму.

Перегляд методології психоаналізу, започаткованої З. Фройдом, здійснює К.-Г. Юнг, його учень і послідовник, який, відштовхнувшись від досвіду свого вчителя, пішов далі власним шляхом і здійснив оригінальний інтелектуальний пошук, що став частиною сучасної суспільної культури. На відміну від класичного психоаналізу З. Фройда, який Н. Зборовська іменує як реалістичний, психоаналіз К.-Г. Юнга був «романтичним», адже постав «на міфологічному культі неусвідомленого». Розробки К.-Г. Юнга стали основою теорії архетипів, надалі їх продовжив розвивати Н.Фрай, який зауважив, що «структурні принципи літератури близько пов'язані з мітологією та порівняльною релігією» [37].

Освоєння спадщини З. Фройда відбувається безперервно упродовж ХХ ст., а його постструктуралістське прочитання пропонує в 1960-х роках Ж. Лакан. Структурний психоаналіз Ж. Лакана бере початок із розробок К. Леві-Строса. Як зазначає М. Зубрицька, К. Леві-Строс «постійно намагається виявити фундаментальні універсальні структури підсвідомості, які шляхом видозміни здатні творити будь-які системи» [3, с. 343]. С. Квіт вважає, що Ж. Лакан сформував теорію структурального психоаналізу та визначив мову як центральну проблему психоаналізу, запропонувавши три рівні людського досвіду: уявний, символічний і реальний [19, с. 77]. Теорію

деконструкції Жака Дерріди є одним із основних концептуальних джерел постмодерністської естетики» [24, с. 16]. Н. Зборовська у посібнику «Психоаналіз і літературознавство» пояснює основні поняття деконструкції Ж. Дерріди: онтоцентризм, геоцентризм, фалоцентризм, моноцентризм, логоцентризм [16].

Альтернативою психоаналізу стає шизоаналіз як один із напрямів постструктуралізму представлений у роботі Ф. Гваттарі та Ж. Дельоза.

Отже, аналіз досвіду зарубіжного вивчення психоаналізу дає нам можливість виділити етапи розвитку психоаналізу як методології розгляду художнього твору в світовому літературознавчому дискурсі:

- класичний етап (З. Фройд);
- «романтичний» психоаналіз К.-Г. Юнга;
- структурний («символістський») психоаналіз Ж. Лакана;
- деконструкція Ж. Дерріди.

Таким чином, залучений до наукового обігу термін «психоаналіз» З. Фрейда у роботі «Тлумачення снів» став об'єктом аналізу, а згодом започаткував тенденцію до його переосмислення, що відбувалося декількома шляхами – від присвоєння їм нових значень до введення нових термінів та концептів, які виявляють, на думку їх авторів, проблемні місця фрейдівського вчення.

Виділені етапи розвитку психоаналізу, дають можливість робити висновок, що класичний та романтичний психоаналіз співвіднесені з науками про вивчення психіки людини, але вже мають вихід на літературознавчий аналіз. Структурний («символістський») психоаналіз та деконструкція Ж. Дерріди характеризують розвиток літературознавчої методології. Разом із тим, психоаналіз постає в контексті інших наукових методологій, що складаються протягом ХХ ст. (нараторологія, рецептивна естетика, структуралізм, постструктуралізм тощо) і мають тісні взаємопереплетення із психоаналізом. Крім окреслених нами етапів літературознавчого психоаналізу

існують роботи, які пропонують окремі шляхи розвитку психоаналізу як літературознавчого дискурсу. Для прикладу, французька школа стає законодавицею інтелектуальної моди на постмодернізм, що відображено в роботах Р. Барта, Ю. Крістевої, М. Фуко та ін. А психоаналіз Ф. Ґваттарі та Ж. Дельоза пропонує альтернативу психоаналізу та реконструкції.

1.2. Становлення психоаналізу в вітчизняному літературознавстві

Людина кін. ХХ – поч. ХХІ ст. спрямована на гуманітаризацію знання, у зв'язку з чим увиразнюється пошук літературою своєї ролі у вирішенні культурних проблем суспільства, а, отже, й пошук інтерпретаційних моделей, що повно й виразно представлятимуть художній твір у суспільстві. Тож, серед найпоширеніших і найпотужніших стратегій розгляду літературного твору є наратологія, рецептивна естетика, герменевтика та психоаналіз. Так для прикладу, наратологія здійснює пошук повторюваних структур, які можуть бути притаманні певним наративам (оповідам), наприклад казкам, міфам тощо. Наратологія оперує поняттями *наратор-наратор*. Це пара, що передбачає діалог двох осіб у творі: того, хто розповідає, і того, кому розповідають. Отже, відбувається залучення читача до аналізу типових сюжетів або таких, що є традиційними, і це передбачає наявність аудиторії, яка склалася в певних соціокультурних умовах. Перспективність цієї методології засвідчили українські науковці, які з увагою поставилися до наратологічної методології. О. Ткачуком було укладено «Наратологічний словник», в якому робиться спроба об'єднати ще не сформовану терміносистему, яка, щоправда, перебуває в стадії творення [33].

Естетика рецепції або рецептивна критика пропонує здійснити переміщення уваги від самого твору до власне його рецепції й активно залучає читача до процесу творення тексту. До речі, дослідниця О. Шумська пропонує визначення завдань школи рецептивної естетики: «В модифікації літературознавчого аналізу, ключовими поняттями якого мають бути

читацький горизонт очікування й рецептивне розширення контексту. Такий підхід давав можливість іманентно розглядати поняття *вплив і реценція*» [39, с. 2]. Цей напрям набув популярності в українській літературознавчій науці. До праць зарубіжних учених активно звертаються Р. Гром'як [9], Я. Поліщук [31], залучаючи їхній досвід і розвиваючи його у власних дослідженнях.

Герменевтика, як наукова стратегія, набула розвитку в літературознавчих працях (В. Владимиров, Т. Возняк, П. Іванишин, І. Качуровський, О. Юркевич та ін.). Одним із перших дослідників герменевтики в Україні став С. Квіт («Герменевтика: напрями досліджень», «Основи герменевтики»), який вбачав мету інтерпретації не в реконструкції (задуму), а в конструюванні (творенні сенсу) [19, с. 70], зауважуючи, що літературний твір конкретизується у свідомості читача [19, с. 72].

Полемічною у літературознавстві стала теорія *психоаналізу*. Літературна стратегія психоаналізу формувалася на вищих етапах психоаналітичної практики, що була своєрідним відгуком на тогочасні виклики та суспільні трансформації ХІХ ст.

Понятійна парадигма сучасного літературознавства збагачена різноманітними методиками розгляду літературних текстів. Більшість із сьогоденних провідних шляхів аналізу літературного твору складалася упродовж усього ХХ ст. Серед літературознавців, які доклали зусиль до розширення наукової рецепції художнього твору – Р. Барт, Г.-Г. Гадамер, М. Гайдеггер, У. Еко, В. Ізер, Р. Інгарден, П. Рікер, Р. Якобсон, Г. Р. Яусс та інші.

Доробок вказаних вище учених презентує М. Зубрицька, видавши в 1996 р. «Антологію світової літературно-критичної думки ХХ століття». Це було по-суті перше в Україні достовірне джерело текстів інтелектуального пошуку століття зарубіжних та вітчизняних авторів, у першу чергу, звичайно, зарубіжних, оскільки доступ до їхньої творчості був обмеженим. Сама укладач висловила своє бачення літературознавчих пошуків століття: «Якщо з

часової перспективи подивитись на літературно-теоретичні спроби ХХ ст., відповісти на фундаментальне запитання «Що таке література?», то можна беззастережно стверджувати, що вони мали виразний нахил до філософської рефлексії, до позаісторичних узагальнень і розвивалися у швидкоплинному суспільно-політичному контексті і так чи інакше пов'язувалися з трьома головними поняттями: знак, слово, дискурс, які є яскравою ілюстрацією «лінгвістичного повороту» в поступі інтелектуальної думки» [3, с. 10].

Крім напрацювань зарубіжних дослідників психоаналізу, на вітчизняне літературознавство справили вплив розробки багатьох українських учених – О. Потебні та І. Франка, праць С. Балея: «З психології творчості Т. Шевченка», А. Халецького «Психоаналіз особистості і творчості Шевченка», В. Підмогильного «Іван Левицький-Нечуй (Спроба психоаналізу творчості)», В. Петрова «Аліна й Костомаров» та «Романи Куліша». Таким чином, українське літературознавство активно реагувало на віяння часу.

Вагомими для розуміння світового наукового контексту та місця в ньому української наукової думки, що відчувала соціокультурні світові перетворення й тенденції і відреагувала власними науковими рефлексіями є праці О. Потебні та І. Франка. Зокрема, І. Франко у трактаті «Із секретів поетичної творчості» (1898) констатує інтерес до психології в творчості та звертає увагу на поняття *свідомого/несвідомого*. Це зауважує Н. Зборовська: «На думку Франка, несвідоме стало модерним об'єктом пізнання завдяки романтизму, в якому несвідомий елемент став основою поетичної образності [...]. Реальність несвідомих психічних процесів – це та сфера, що об'єднала літературу, філософію і психоаналіз» [16, с. 8].

Початок ХХ ст. в Україні відзначається інтересом до психоаналітичної теорії у психології, філософії, мистецтві. Дослідниця М. Шевчук визначає основні центри психоаналізу в Україні: «На початку ХХ століття в Україні виникають чотири культурні центри, в яких розвивався психоаналіз: Одеса, Харків, Київ і Львів» [38, с. 173]. Найпотужнішою, на її думку, була Одеська

школа. Творчість її членів торкалася також питань психоаналізу в літературі: «Психоаналіз особистості і творчості Т.Г. Шевченка» (1912) А. Халецького (видана в Одесі); «Ототожнення і його роль в художній творчості» (1926 р.) Я. Когана. У Києві виходив журнал «Життя і революція», в якому були опубліковані літературознавчі праці С. Гаєвського («Фрейдизм у літературознавстві»), Є. Перрліна («Знов про фрейдизм і мистецтво»), В. Підмогильного («Іван Левицький-Нечуй. Спроба психоаналізу творчості»). Автори видання «Історія психоаналізу в Україні» вказують на той факт, що Харківська школа ґрунтувалася на розробках О. Потебні, а його учні видавали збірник «Питання теорії і психології творчості» (1907-1923). Львівський психоаналітичний напрямок у літературознавстві представлений працями С. Балея.

Констатуємо той факт, що українська наукова психоаналітична традиція формувалась із урахуванням тенденцій радянської наукової школи учених М. Арнаудова, М. Бахтіна, Л. Виготського, Б. Грифцова, Р. Піхманця, В. Роменця, М. Ярошевського та ін. Це переважно розробки із психології творчості, що залучають розгляд цього складника в контексті поетики художнього твору і мало пов'язані з традиціями психоаналізу. Сучасними представниками цієї традиційної течії в різних варіантах є М. Гуменний [7], М. Кодак [21], С. Михида [25, 26] та ін.

Українські літературознавчі студії кінця ХХ ст. розпочиналися друком заборонених раніше праць як українських, так і зарубіжних авторів та їх активною рецепцією, а після латентної стадії (кінець 1990-х рр.) з'являються дослідження В. Агеєвої, Г. Грабовича, Т. Гундорової, Н. Зборовської, С. Павличко та ін. Цей період відзначається переформатуванням понятійної та методологічної парадигми, спричинене двома соціокультурними факторами: отримання незалежності Україною, що змусило переглянути структуру світоглядних орієнтирів українського суспільства, та постмодерним осягненням світу, що стало визначальним у світовому

гуманітарному дискурсі, який перестав обмежуватися лише мистецтвом та методологіями його аналізу чи традиційною цариною філософії, а й охопив навіть кібернетичні технології. Постмодернізм стає провідною тенденцією в мистецтві, зокрема в літературі, в літературознавстві, у філософії, психоаналізі та історіографії.

Зміна інтелектуального стилю супроводжувалася пошуками як у мистецтві, так і в науках, що його осягають, аналізують. Літературознавство активно відреагувало на ці постмодерні тенденції. Йдеться про основні етапи формування доктрин постмодернізму 1960-х рр. (перший етап) та 1990-ті рр. (другий етап). Саме другий етап припадає на звільнення українського літературознавства від радянської заангажованості та пошуки нового наукового літературознавчого інструментарію.

Так, психоаналітична методологія в українському літературознавстві 1990-х переважно виявлялась у гендерних студіях і феміністичній критиці (як приклад, дослідження Павличко С., Гундорова Т., Кісь О.). Для прикладу, розробки С. Павличко розкривають питання політичного феномена фемінізму, долі жінок-феміністок з українського літературного середовища, теорії фемінізму та його історичного розвитку.

Теоретичне осмислення психоаналізу, зокрема на українському ґрунті, було відображено у творчості Н. Зборовської та її праці «Психоаналіз і літературознавство» (посібник). Він розкриває історію психоаналізу, до якого вказана дослідниця долучає дослідження І. Франка «Із секретів поетичної творчості», вводячи працю в контекст дофройдівської психоаналітики, відзначаючи, що «Франкове тлумачення відповідає духу аналітичної (глибинної) психології» [16, с. 321].

Н.Зборовська, відзначаючи аналітичність праць С. Павличко, підкреслювала психоаналітичний складник її досліджень як рефлексію загального модерністського моделювання світу.

До розвитку психоаналізу в українському літературознавстві,

Н. Зборовська долучилась створивши школу молодих учених. Так деякі студенти продовжили свої дослідження як аспіранти й захистили кандидатські дисертації – О. Вертипорох, М. Нестелєєв, О. Піскун, Н. Тендітна та ін. Продовжувачі справи дослідниці, залучають психоаналітичний метод, здійснюючи аналіз актуальних явищ сучасної літератури та історії літератури, що дозволяють відкрити нові факти про творчість досліджуваних авторів, специфіку українського літературного процесу, національного творчого цілісного мислення.

Вважаємо, що Н. Зборовська зробила вагомий внесок у розвиток українського психоаналізу в літературознавстві. На цьому наголошують її колеги, учні, дослідники творчості. Тому творчу модель Н. Зборовської варто детермінувати як структуровану багатовекторну діяльність із потужною фундаторською основою, націєтворчою модальністю, моделюванням соціальної дійсності.

Таким чином, підсумовуємо, що рецепція психоаналізу в українському літературознавстві також має свою історію.

Перший період співвіднесений із творенням З. Фройдом своєї теорії психоаналізу, але насправді випереджає його ідеї в творчості О. Потебні та І. Франка, які наголошують на зв'язку мови і психічного життя та поняттях свідомого і несвідомого.

Другий період пов'язаний із рецепцією фройдівської концепції психоаналізу. В першій половині ХХ ст. з'явилися психоаналітичні літературознавчі дослідження С. Балея, А. Халецького, В. Петрова, В. Підмогильного та ін.

Третій етап психоаналітичних досліджень в Україні припадає на 1990-ті роки і є реакцією українських дослідників на повернення заборонених літературознавчих методологій, їх рецепція та осмислення. Тому ці дослідження на початковому етапі зароджуються в царині гендерних досліджень та феміністичної критики (В. Агеєва, Т. Гундорова,

Н. Зборовська, С. Павличко та ін.).

Четвертий період (2000-і роки) є часом творення психобіографій українських письменників В. Агеєвою, Ю. Безхутрим, Т. Гундоровою, О. Забужко, Н. Зборовською, Я. Мельник, С. Павличко, В. Панченком, А. Печарським та ін.; національних досліджень психоаналізу в літературі (Н. Зборовська), творення системних психоісторій української літератури (Н. Зборовська, А. Печарський), а також потужної школи психоаналітичних студій.

Отже, поштовх до активного висвітлення цієї проблеми надали міркування та праці зарубіжних дослідників. В той же час, констатуємо суттєве збагачення методологічного інструментарію українських науковців-дослідників, що дозволило урізноманітнити висвітлення порушеної теми.

1.3. Психоаналіз творчого доробку Ніли Зборовської

Ніла Зборовська – українська письменниця та психоаналітка. Її модель творчості корельована з психоаналітичною методологією і складається з художніх і літературно-критичних творів.

Творчу еволюцію дослідниці українського психоаналізу можна умовно поділити на два періоди літературознавчої діяльності:

1) так званий «феміністичний», коли відбувалося випробування гендерних досліджень та феміністичної критики на українському ґрунті (1990-ті роки);

2) психоаналіз як методологія аналізу художнього твору та основа художніх концепцій творчості.

Перший період відзначається активною рецепцією психоаналітичної методології, яка поряд із іншими (наратологія, рецептивна естетика, структуралізм, постструктуралізм, які ми розглянули вище) демонструє

можливості аналізу художнього твору. Деякі з них тісно переплетені з науковою рецепцією психоаналізу. Цей підхід характерний для творчості Н. Зборовської 1990-х р., та репрезентований у працях – «Феміністичні роздуми. На карнавалі мертвих поцілунків», а також журнальні публікації цього періоду.

Другий період – фаза активних наукових досліджень українських учених. Н. Зборовська є автором посібника «Психоаналіз і літературознавство» [16], одного з найперших видань, що подає комплексне бачення психоаналітичних рецепцій у літературознавстві з аналізом та поясненням причинно-наслідкових зв'язків.

Авторка дослідила також один із психопортретів Лесі Українки, що в контексті досліджень творчості письменниці є розвідкою, яка простежує родинну атмосферу і вишукано поєднує творчий та життєвий шляхи.

Психоаналітична концепція здійснена в художній інтерпретації в антиромані «Українська Реконкіста» [17]. Так, для прикладу, «Українська Реконкіста» – це твір-передбачення, він є своєрідним передчуттям змін, що відбуваються в Україні сьогодні. У ньому немає думок про українську Революцію Гідності 2013 р., яка стала безсумнівно трансформаційним, і в той же час драматичним етапом в українській історії, але є концепція Великої Межі, кінця колоніального міфу, період народження людей без страху і нової сильної держави Україна. Це твір-«замовляння» України, тому, крім психоаналітичної основи, він ще й має міфопоетичну.

Системний психоаналітичний проект психоісторії української літератури письменниця запропонувала в монографії «Код української літератури» [14].

Багатогранна наукова і художня діяльність Н. Зборовської презентує психоаналітичний простір інтелектуального пошуку та пізнання національного світу й творення унікальної духовної моделі українства.

Цей період її творчості потребує поділу на компоненти за тематичними

комплексами:

- питання літературної критики, її методології, шляхів розвитку;
- окреслення сучасного стану літературної творчості та перспективи національної літератури, психоаналіз творчості сучасних письменників;
- історико-літературні розробки, створення психобіографій українських письменників, комплексна психоісторія української літератури.

Творення психоісторії української літератури Н. Зборовська розпочинала у низці роздумів книжки «Феміністичні роздуми. На карнавалі мертвих поцілунків» [18], де свій інтелектуальний пошук вона спрямувала на відтворення жіночого голосу (феміністична критика) в українській духовності, осмислення кризи в суспільстві, виявлення ознак «завершальності Епохи» (що згодом буде сформульовано в концепції Великої Межі), протистояння імперській імітації, яка руйнує український код і нівелює національну самоідентифікацію. Не можливо не відзначити, що ця праця презентувала новий тип літературно-критичної творчості, де авторка у різних текстах з однієї теми постає критиком і письменником.

Частину її літературознавчих студій поглиблено у монографії «Код української літератури» [14]. Разом із тим, авторка здійснила ревізію власних оцінок, як це відбувалося стосовно творчості О. Забужко, яку було проаналізовано з позиції критики патріархального суспільства, а в пізніших своїх виступах Н. Зборовська бачила її героїнь у контексті симулювання любові, що веде до самознищення цілу націю.

Н. Зборовська взяла участь у спробах класифікувати українську літературу в 1990-х роках, запропонувавши власну класифікацію, яка враховувала посттоталітарну ситуацію в Україні.

Жанрові параметри психоаналітичних студій окреслюються від наукового дискурсу (монографія «Код української літератури») до науково-

популярного (есе «Моя Леся Українка»), твори спрямовані на підготовлене коло читачів.

На основі психоаналізу, було написано есе «Моя Леся Українка»: «Ця праця була для мене також самопізнанням, пізнанням творчої жінки в цілому, її містичної незбагненої сутності. Мене постійно переслідувало відчуття духовного посестринства. Це радісне переживання геніальної творчості у власній душі давало мені неймовірне аналітичне натхнення. Результатом його і ставав мій роздум-есеї» [15, с. 9]. «Моя Леся Українка» пропонує психобіографію творчості письменниці, яку Н. Зборовська здійснила у тісному зв'язку із власними рефлексіями, самопізнанням та досягненням талановитої особистості [15]. В есе Н. Зборовська звертається до літературознавчого досвіду С. Павличко, творця провокативних наукових текстів в українському літературознавстві, в яких залучено принципи психоаналізу. До речі, на думку С. Квіта: «Крізь різні оптики, крізь різні скельця, часто крізь хвилясті посередні тканини споглядає есеїст на речі, котрі привернули його увагу. Таким прозорим делікатним методом іноді буває своєрідний спосіб мислення. Дозволяє він буденні справи і загальновідомі істини побачити як несподівані й нові» [19, с. 38]. На наш погляд, саме така спроба синтетичного погляду на життя і творчість Лесі Українки здійснена в «есеї» Н. Зборовської «Моя Леся Українка».

Дослідження долучає елементи самопсихоаналізу, що стало і своєрідною комунікативною стратегією. В контексті інтелектуальних пошуків коду творчості Лесі Українки представлено монографію В. Агеєвої «Поетеса зламу століть. Творчість Лесі Українки в постмодерній інтерпретації» [1], праці О. Бідюк «Психоаналіз драми Лесі Українки «На руїнах»» [6], Л. Зелінської «Блакитна троянда» Лесі Українки: проблема дискурсу і методу» [13], М. Новак «Самозречення як інтенція творчості Лесі Українки (філософсько-антропологічний аспект)», [27], С. Павличко, А. Печарського «Леся Українка і сучасність: у діалогічному задзеркаллі психологічного

етюду «Сліпець». [29].

Сама ж Н. Зборовська визначаючи код творчості Лесі Українки, вважала це основою нової національної літературної творчості – духовна свобода, протистояння смерті й пристрасна любов до життя.

Чи не найкращим серед видань із питань психоаналітичної теорії в літературознавстві є посібник Н. Зборовської «Психоаналіз і літературознавство», в якому зроблено ревізію фрейдистського досвіду психоаналізу, актуалізовано психоаналітичний метод в українському літературознавстві, побіжно здійснено аналіз творів української літератури для ілюстрації окремих психоаналітичних явищ та категорій [16].

Концептами світоглядної парадигми Н. Зборовської в дослідженні «Код української літератури» [14] є: концепція Великої Межі, або Порубіжжя (період, коли з'являються талановиті письменники, що стають передвісниками нового етапу розвитку нації) та нового українського відродження; код української літератури, що представлений у творчості українських письменників, у якому слід розрізнити національний та імперський суб'єкти; міфологія національного квесту; психоаналіз образу метафізичної жінки в українській літературі; імітаційний симптом в українській літературі (маскування імперського проекту під національний). Література, в інтерпретації Н.Зборовської, постає як антиколоніальний проект, метою якого є нарощування мужності й, урешті, підготовка нації до народження людей без страху. Переживання психотравми нищення нації, що відбулося в кінці XVIII ст., тривало довгий період, і звільнення від нього має відбутися сьогодні. Саме так може бути прочитана психоісторія української літератури, яку авторка здійснила не лише як аналітичний, а й як прогностичний проект.

Сучасна література в літературно-критичних публікаціях Н. Зборовської постає як цинічний чи нігілістичний дискурси, що мають ознаки імітаційної літератури. Сприяти появі конструктивного художнього дискурсу має фахова

критика, одним із її потужних різновидів може бути психокритика. Творчість як націєтворення є основним концептом художньої та літературознавчої практики авторки, саме він став основою моделі її мистецької діяльності, а відтворення досвіду виживання має бути місією сучасного письменника.

Високо оцінюючи внесок Н. Зборовської у розвиток психоаналітичної методології в літературознавстві, дослідник А. Печарський враховує її досвід і розгортає масштабний і глибокий аналіз української літератури, доводячи перспективність цього наукового напрямку.

Підбиваючи підсумки психоаналізу творчого доробку Н. Зборовської, зауважуємо, що на основі літературознавчих дискусій щодо шляхів розвитку української літератури та літературознавства, в яких Н. Зборовська брала активну участь, можемо визначити основні шляхи розвитку української літератури та літературної критики, її методології; проблеми психоаналізу як методології та її перспективність в українському літературознавстві; оцінку творчості українських письменників в історичному аспекті та аналіз актуальної ситуації в літературній творчості.

Таким чином, методологія психоаналізу в літературознавстві пройшла шлях від модерністського етапу розвитку літератури до постмодернізму, наука в інтелектуальному дискурсі містить різні трактовки та погляди на сутність психології творчості, психобіографію письменника і психоаналітичний підхід до його творчості. Н. Зборовська-літературознавець і письменниця здійснила власний експеримент із залученням методології психоаналізу до розгляду літературних торів українських письменників, аналізувала їх творчий шлях і втілила психоаналітичну концепцію письма в художній творчості.

Як підсумок, проаналізовані нами матеріали дають змогу прийти до наступних висновків. Введений до наукового обігу психоаналіз З. Фрейда, що був в певній мірі реакцією на виклики сучасності й до сьогодні активно використовується, переосмислюється та удосконалюється дослідниками. У своєму розвитку, психоаналіз пройшов кілька етапів, а відтак, констатуємо, що він не був однорідним явищем. Дану тезу підтверджують етапи психоаналізу,

що були охарактеризовані в ході фактографічного аналізу: класичний, «романтичний», структурний, деконструкція. Перші два етапи традиційно співвіднесені з науками про вивчення психіки людини, але, вже мають вихід на літературознавчий аналіз. Два наступні – характеризують розвиток літературознавчої методології. В той же час, крім окреслених етапів літературознавчого психоаналізу існують роботи, які пропонують окремі шляхи розвитку психоаналізу як літературознавчого дискурсу.

Цікавим видається той факт, що на підґрунті психоаналізу розгорнулися такі напрями як нетрадиційна герменевтика, феміністична літературна критика, гендерний підхід.

Модернізаційні процеси, котрі поглинули Україну з другої пол. XIX ст., і які стали реакцією на глибоку кризу як суспільної так і політичної сфер, не могли не вплинути на творчість митців, переосмислення ними світосприйняття. В контексті цього, декілька етапів розвитку наукового освоєння психоаналізу виокреслюємо у вітчизняному досвіді. Зокрема, це роботи І. Франка та О. Потебні, рецепції фрейдівської концепції через напрацювання психоаналітичних студій, що були реалізовані у працях А. Халецького та С. Балея; передрук раніше заборонених праць, переосмислення психоаналізу крізь призму гендерних досліджень та феміністичної критики Т. Гундоровою, Н. Зборовською і в подальшому – створення останньою психоаналітичної школи.

Психоаналітичний період творчості літературознавиці Н. Зборовської ознаменований психоаналітичними розвідками з історії української літератури, осмисленням еволюції психоаналізу, здійсненням власного експерименту із залученням власне психоаналізу. Яскравим підтвердженням цього є роботи «Моя Леся Українка» (2002), «Психоаналіз і літературознавство» (2003), «Код української літератури» (2006), «Українська Реконкіста» (2003).

Отже, охарактеризований нами розвиток психоаналізу в зарубіжному та вітчизняному літературознавстві, а також проведений психоаналіз творчого доробку Н. Зборовської дає можливість системного дослідження сутності

національного коду української літератури в наступному розділі нашої кваліфікаційної роботи.

РОЗДІЛ 2. ПСИХОЛОГІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ КОДУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

2.1. Інтерпретація національного культурного коду як сенсу особистісного самопізнання

Своєрідність культури як певного історичного рівня духовного розвитку суспільства, творчих сил і здібностей людини, втілених у різноманітних формах та сферах її життєдіяльності, ідеалах та цінностях, полягає у нерозривному взаємозв'язку традиції та новаторства. Основним способом збереження та передачі культурних традицій нації, їх неупинного розвитку та оновлення є її національно-культурний код, що відшліфовано століттями історичного розвитку народу у систему унікальних архетипів, образів та цінностей, які характеризують його ідентичність, менталітет та духовно-моральні установки.

Саме культурний код, сформований базовими цінностями народу, визначає своєрідність національної психології, втіленої у вчинках та діяльності людей, у їх життєвих позиціях та стратегіях поведінки.

Невід'ємним компонентом національного культурного коду є світоглядно-ідеологічні настанови, втілені в ідеологічній доктрині держави. Ідеологія відіграє важливу роль у життєдіяльності суспільства, тому що вона допомагає індивідам та соціальним групам визначити мету та сенс розвитку людини і суспільства, стратегію різних сфер діяльності, знайти найбільш прийнятні способи досягнення намічених цілей. Вона визріває з історичного досвіду народу, базується на його цінностях та традиціях, виражає його корінні інтереси, визначає цілі політики та шляхи її реалізації. Крім того, рефлексує через систему розпізнавання свій-чужий.

Коли ми замислюємося про своєрідність нашого національного культурного коду, то неодмінно приходимо до висновку про те, що на нього

істотно впливають специфіка ідентичності та ментальності, способу життя, традиції, звичаї, сповнені важкої боротьби за національне та соціальне звільнення, за державну самостійність. Все це створює специфічний духовний колорит сприйняття, розуміння та оцінки творів художньої літератури.

Національний культурний код зберігається у часі та просторі шляхом його трансляції у певних формах національної мови, літератури, мистецтві та соціальних практиках. Власне традиційними механізмами трансляції культурного коду є його мова, звичаї, фольклор і література.

Г. Клотер Рапай, французький консультант з маркетингу, генеральний директор та засновник Archetype Discoveries Worldwide, є автором, який публікував на теми з психології, маркетингу, соціології та культурної антропології – один із перших дослідників теорії та практичного аналізу культурного коду, зазначає, що культурний код – сфера культурного несвідомого [43]. Його визначають образи, пов'язані з окремими поняттями у свідомості індивіда. Належить це не до сфери людської комунікації або чогось свідомого, а, швидше, відбиває те, що людина сама не розуміє до кінця і не має можливості сформулювати, але відображає це у своїх вчинках.

Національний культурний код – складне, багатогранне поняття, це свого роду генетична історія його народу. У кожного народу унікальна самосвідомість та історія, тож на наш погляд, національний код культури можна охарактеризувати як комплекс стереотипів, що сформувався під впливом національної культури, у свідомості певної нації. Цей комплекс є єдиним набором понять і смислів, що дозволяє представникам соціуму ідентифікувати один одного як співвітчизників. Національний культурний код утворює так зване «ядро» національно-культурного менталітету, що є синтезом психологічних та світоглядних установок, які формують ціннісно-смысловий простір соціуму.

Питання дослідження сутності коду тісно переплетене з психоаналітичною теорією. Як відомо, класичний психоаналіз базувався на основі коду або символічного закону, пов'язаного з едіповим комплексом. Тип

едіпового комплексу, за визначенням Н. Зборовської, означає як батьківсько-материнський код. Власне едіповість З. Фройд трактував як певний пароль для психоаналітиків, а недотримання його означало вихід за рамки психоаналітичного трактування.

У своїх дослідженнях Ю. Крістева доводить тезу про те, що класичному психоаналізу властиве біблійне бачення, тому Фройд не випадково ідентифікував себе з Мойсеєм: код психоаналізу він відображає як батьківський код, як державотворчий закон Мойсея. Розшифрування, а точніше розкодування з національної точки зору психоаналізу дає підстави вважати поєднання класичного психоаналізу, що уособлює код єврейської державності, з сучасною українською літературою, що втілює у своїх подекуди пророчих текстах код української державності, утворюючи колаборацію з органічним для національного європейського світу коду державності як такого.

Література є відображенням і однієї з основ культурного коду, на прикладі якої можна відслідкувати та вивчити цілу низку аспектів, таких як історичні та суспільні явища, взаємовплив і взаємозбагачення різних культур та міжлюдські відносини кожного народу. Саме література формує та впливає на культурний код. На прикладі художніх творів можна вивчати культурні коди націй, країн та історичних епох. Завдяки цьому і виникає можливість вивчити та виділити національний і культурний код різних країн та народів.

Літературознавство, як власне і мистецтвознавство, має у своєму арсеналі достатньо накопичених знакових і символічних зразків та пам'яток, що в процесі художньої творчості відображають здобутки, надбання та переживання митців певної епохи. Певна закодованість літературознавчих текстів і творів мистецтва продиктована насамперед покликом митців донести до майбутніх поколінь свою візію певних подій і соціально-політичних процесів. Такими знаково-символічними зразками стають практично будь-які художні процеси і явища, які спочатку потребують шифрування, кодування, щоб уникнути цензури, а згодом і відповідного декодування, розшифровки, прочитання,

герменевтичного переосмислення. Тому вельми актуальними для сучасного літературознавства є вивчення природи і функції коду.

Досліджуючи загальну семантику поняття «код», неможливо не визначити його основні трактування значення (сенсу) в цілому, його розуміння і тлумачення в різних галузях науки. До категорії «коду» зверталися Р. Барт, Ю. Лотман, К. Шенон, У. Еко, Р. Якобсон та ін. в межах концепцій семіотики, структуралізму, постструктуралізму, лінгвістики, теорії інформації та комунікації.

Короткий тематичний літературознавчий словник дає таке визначення: «код – термін лінгвістики і структуралізму, запроваджений Ф. де Соссюром (праця «Курс загальної лінгвістики», 1916) для позначення множини правил та обмежень, які забезпечують функціонування мовленнєвої діяльності природної мови, оскільки мають конвенційний характер, тобто відомі всім мовцям. Художній текст є зоною перехрещення коду. У теорії літератури розрізняють коди: герменевтичний, семантичний, символічний, код дії, культурний код». [20].

Системне вивчення кодів започаткував Р. Барт у час раннього структуралізму. Він називав одиницею окреме оповідання, а коди – більшою структурою, яка стає основою всіх оповідей. Структураліст визначає п'ять кодів, що є основою літературного твору: проієратичний, герменевтичний, культурний, семічний і символічний. На думку вченого, код утворює зв'язок між текстом і загальновідомим знанням, разом із низкою асоціацій, які виникають у читача внаслідок прочитання певного твору. Культурний код для Р. Барта – це фрагменти пам'яті культури, які мають концентрований характер [5].

Функції «коду» виявляються у передачі, обробці, зберіганні, запам'ятовуванні різноманітної інформації. Проте найбільш уживаним поняття «код» зустрічається в інформатиці та технічних науках як «універсальний спосіб відображення інформації при її збереженні, передачі і обробленні у вигляді системи відповідностей між елементами повідомлень і сигналами, за

допомогою яких ці елементи можна зафіксувати. Застосовується для представлення дискретної інформації в лініях і каналах зв'язку, системах автоматики, обчислювальних пристроях та інших системах, що використовуються в різних областях техніки» [11]. При розробці будь-якого застосунку програміст виконує певний опис завдання у вигляді тексту, що і є вихідним кодом, який ретельно визначається мовою програмування, передає сукупність сигналів, що виконуються безпосередньо центральним процесором комп'ютера.

Відтворення інформації у вигляді кодів використовується і у біологічних науках при дослідженнях живих організмів – *генетичний код* – спадкова інформація, що передається за допомогою генів від покоління до покоління.

Психоаналітичне ж значення коду пов'язане із зведенням інформації до певного архетипу, новообразу та відповідною системою умовних знаків: символів, кодомовних позначень для створення своєрідного художнього образу і потребує більш ґрунтовних досліджень з психології. Так в Енциклопедії постмодернізму відзначається, що «модерністські стилі перетворюються в постмодерністські коди» [12]. Цьому сприяє те, що в сучасному світі відбувається колосальне розростання соціальних кодів у професійні та дисциплінарні сфери, наприклад, у вигляді символів у програмуванні, використання кодів у соціальних стандартах і нормативах, коди музичної форми тощо. На думку Ф. Джеймісона, коди уособлюють етнічну, статеву, расову, релігійну та класову приналежність і тому стають навіть політичним феноменом, демонструючи проблеми мікрополітики [10].

Формуванням та розробкою концепції теоретичного та практичного інформаційного кодування займався канадський психолог А. Пайвіо [42]. Обробка візуальної і вербальної інформації, на думку психолога, вимагає наявності різних систем, що створюють самостійні репрезентації вербальних і візуальних кодів. Вербальний код забезпечує вирішення завдань абстрактної символіки, що розгортаються з плином часу. Візуальний код забезпечує вирішення завдань одномоментного просторового плану. Кожна підсистема

організована ієрархічно, і включає в себе чотири рівні: первісну сенсорну обробку; контактну інформацію з системою довготривалої пам'яті; асоціативний рівень, який активує схожі сліди пам'яті; референційний рівень, що передбачає взаємодію вербальної і візуальної систем, що виражається в «референції». Відтак, гіпотеза подвійного кодування А. Пайвіо пояснює динаміку розумового процесу з переважною опорою на візуальні або вербальні елементи. Додаток цієї гіпотези до психолінгвістики демонструє певну схему побудови мовних пропозицій: певні речення обробляються в рамках образної системи кодування, а абстрактні – в рамках вербальної. В експериментах, які проводив А. Пайвіо, було показано, що в конкретних реченнях швидше виявляються зміни сенсу, ніж порядку слів, у абстрактних – навпаки [42]. На підтвердження своєї теорії вчений посилається на різні дані про диференціацію вербальних, невербальних, а також візуальних процесів: психометричних шкал інтелекту, функціональної асиметрії півкуль головного мозку, даних картування головного мозку. Він довів, що односпрямованість дії візуального (перегляду) та вербального (закадровий коментар) кодів можуть збільшувати правильність відтворення вивченого матеріалу [42].

Застосування терміну «код» в антропокультурній лінгвістиці вивчає українська дослідниця Н. Андрейчук, яка представляє аналіз тлумачень терміна код у різних галузях технічного та гуманітарного знання. Особливу увагу зосереджує на формуванні розуміння цього терміну в антропології та лінгвістиці, пропонує власну візію визначення культурного та мовнокультурного кодів. Останній дослідниця розглядає як основне поняття спеціального підрозділу антропологічних студій – антропокультурної лінгвістики, що передбачає дослідження зв'язку мови (лексико-семантичний опис як продукт культурної історії), культури (система цінностей, що визначає спосіб життєдіяльності), історії (екстрасоматичний контекст) [2, 116].

Український національно-культурний простір є формою існування культури в свідомості українця і вбирає в себе всі існуючі й потенційно можливі уявлення і культурні надбання нашої культурної спадщини. Власне

національно-культурний простір порівнюється з тим інформаційно-когнітивним простором, у який занурена людина і може розглядатися як сфера кодування інформації, у якому витворюється й упорядковується система культурних кодів. Прикладом такого культурного коду може виступати ікона не лише як художній витвір мистецтва, а й традиційний оберіг, і її «декодування» залежить від теологічних знань спостерігача та його здатності до інтерпретації інформації в рамках певної культури [2].

Мистецтвознавиця Олена Афоніна, у своєму дослідженні природи і функції коду культури та мистецтва у сучасній науковій літературі зазначила, що у літературознавстві код також використовується на позначення системи знаків і символів, за допомогою яких текст створюється, передається, інтерпретується й зберігається. Однією з умов його функціонування є те, що літературний код має бути зрозумілим учасникам художньо-комунікаційного процесу: автор-твір-читач. Як і в семіотиці, так і літературі, «код» дозволяє розкрити механізм народження змісту повідомлення, що засновано на законах психології, коли «код» і подальший процес кодування пов'язані із довгостроковою пам'яттю [4].

В. Лідс-Гурвіц у своїх дослідженнях доводила, що код не має фізичного вираження, він може проявлятися за допомогою символів. Тому, розглядаючи символи, які наявні в художніх текстах, можна дослідити код літератури [41].

О. Семенець, розглядаючи творення поетичних символів, вказує на їх фрактальну структуру і доходить висновку, що «людська свідомість, таким чином, структурована символами за фрактальним принципом» [32, с. 132].

Культурний код реалізується в системі архетипів, колективного несвідомого, має подвійну природу – соціальну та метафізичну. Синтез цих сфер стає основою художнього слова і пропонує сьогодні заповнити прогалини психоаналізу в літературознавстві, зокрема у погляді на сутність несвідомого.

Літературний код є відображенням подій навколишнього світу і є засобом встановлення контакту з ним. Художня література є цілісністю кодів, створених та впорядкованих у перебігу історичного минулого, яке зумовлює мову,

сприйняття, цінності, способи діяльності людини. Він стає необхідними на етапі переходу від сигналів до сенсів, оскільки без знання коду зміст залишиться завуальованим.

Отже, на основі вивчення зарубіжної та вітчизняної наукової літератури, визначено основні методологічні підходи й теоретичні основи аналізу природи і функцій коду у різних сферах його застосування. Методологія цих досліджень полягає в застосуванні системного підходу, що розкриває особливості природи і функцій коду літератури, культури і мистецтва, які тісно взаємопов'язані між собою. Будь-який код є частиною комунікативного процесу, тож має бути пізнаваним і зрозумілим усіма учасниками спілкування. Його функції в комунікації – інтерсуб'єктивність, інтерактивність, перцептивність як сприйняття і пізнання.

Національний культурний код, заснований на колективних архетипових уявленнях народу, дозволяє розкривати ці уявлення в різних формах. І мова, будучи формою культурного коду, втілює у собі культурне символічне наповнення сутності менталітету народу.

Література є втіленням культурного коду, який складається на основі певних концептів, виражених в образах, мотивах тощо, колективного несвідомого (термін К.-Г. Юнга), або, за останніми науковими дослідженнями, зокрема зі синергетики, є наслідком роботи структур, що самоорганізуються, тобто має фрактальну природу феноменів ментальної сфери. Це дозволяє нам говорити про подвійну природу несвідомого як інтуїтивної сфери (за К.-Г. Юнгом) та соціальної (Ф. Гваттарі, Ж. Дельоз), що виявляється у психоаналізі.

2.2. Психоаналітична концепція національного коду української літератури в монографії «Код української літератури»

Першим синтетичним психоаналітичним дослідженням української літератури став проєкт Н. Зборовської «Код української літератури» (2006) [14], в якому авторка крізь призму психоісторії новітньої української літератури простежила формування національного та колоніального психотипів, продемонструвала духовні загрози імперського міфу, який увійшов в українську літературу низкою творів національних письменників. Теоретичною основою дослідження стали розробки М. Фуко, а також М. Зерова, який у 20-х роках ХХ ст. у праці «Леся Українка і читач» відзначав залежність читача від його культурного коду.

У монографії дослідниця пояснює переваги психоаналізу як методології дослідження літератури. Виходить вона із ситуації появи нової української літератури, а також межі ХХ-ХХІ ст. Порубіжжя уявляється авторкою знаковим, окресленим як своєрідна історико-культурологічна проблема. Певна циклічність розвитку літератури, на яку на початку ХХ ст. звернув увагу Д. Чижевський, також приваблює Н. Зборовську і спонукає до рефлексій із приводу розкриття механізму дії «порубіжжя». Так, психоаналіз, за словами літературознавця, «допомагає виявити особливості художнього мовлення імперського творчого суб'єкта, що ґрунтується на невизначеній множинності сутності (на основі вбирання різних національних об'єктів), та особливості мовлення національного творчого суб'єкта, що несе органічний код власного буття» [14, с. 4]. Отже, проблема порубіжжя може бути пояснена кризою імперій, які вербалізують цю кризу в мистецтві. Поряд із тим криза породжує активізацію творчого національного первня. Як зазначає сама Н. Зборовська, такий непевний час спонукає національну спільноту до мистецького піднесення і як наслідок – народження таких потужних творчих особистостей, як Леся Українка, О. Кобилянська.

Порубіжжя включає в себе поняття *межі*, яку Н. Зборовська розробляє як письменниця в своєму романі «Українська Реконкіста», що має низку значень: екзистенційний вибір; місце перебування між двох світів; метафізичний, соціокультурний, духовний, психічний простір. Перебування на межі не потребує прийняття рішень людиною, це період спостереження за важливими езотеричними знаннями, розуміння прихованого смислу речей.

Літературознавиця порушує проблему методології літературознавчих досліджень загалом й аналізує здобутки сучасної теорії літератури з урахуванням українських розробок. Основним концептом досліджень періоду 1990-х є розуміння кризи філологічної науки. Літературний текст потребує тлумачення, і з цією метою відбираються різні стратегії із суміші досліджень різних видів мистецтва, медіа як частини культурного дискурсу доби. Одним із таких напрямів, на думку Н. Зборовської, в Україні є геолітературознавство, позиції якого розроблено в працях І. Бондаря-Терещенка і Т. Гундорової. Ще одним напрямом стає філософія літератури, презентована розробками О. Забужко. Як альтернатива і відповідь на кризу теорії літератури виникають гендерні дослідження. Н. Зборовська є одним із фундаторів цього напрямку, проте світоглядна еволюція, яку вона пройшла, завадила їй визнати свою причетність до цих досліджень. Літературознавиця називає їх дослідженнями В. Агеєвої. Всі ці пошуки є підґрунтям психоаналізу в літературі.

Дошуковуючись сутнісних характеристик психоісторії, як напряму досліджень української літератури, дослідниця звертає увагу на поняття *глибинної причинності*, що є законом, на якому ґрунтується класичний психоаналіз. Визнаючи українську літературу як постколоніальну, Н. Зборовська пропонує механізм моделювання психоісторії: визначення актуальних проблем; формулювання гіпотез, що складуть основу психоісторії національної літератури; формування концепції.

Авторка окреслює теорію психоаналітичної критики, зокрема поняття *коду* в теорії онтогенезу та його типів у системі моделювання психоісторії літератури. Дослідниця аналізує літературу від «Енеїди» І. Котляревського до

80-х років ХХ ст., відповідно поділяючи цей часовий відрізок на три цикли: класичний, модерний, постмодерний. Код української літератури Н. Зборовська визначає як код української державності, адже від витоків література ґрунтується на розрізненні національного та імперського суб'єктів, а, отже, постає як головна державницька стратегія.

Кожен з етапів розвитку української літератури асоційований у дослідниці із певним типом коду. Наприклад, материнський код співвіднесений із романтизмом, батьківський проєктований реалізмом. Авторка детально аналізує поняття материнського і батьківського кодів у психології і відповідно у психоісторії літератури.

Беручи за основу фрейдівську систему трьох світоглядів – анімастичного, релігійного та наукового, Н. Зборовська співвідносить їх із трьома системами української літератури: фольклор, романтизм, реалізм.

Так, фольклор є втіленням власне літературної творчості як форми індивідуального та національного самовираження, на відміну від писемної давньої літератури, що представлена в літописах. Тому авторка слушно зауважує: «Національна культура вперше самовизначається у фольклорі. Щоби самовизначитися у своїй вітальній силі, необхідно постати у своїй універсальній материнсько-батьківській психосемантиці і психопоетиці, тобто не як культура динамічного синівського характеру, не як специфічна творчість відокремленого національного психотипу, а як цілісна креативність, що перебуває поза індивідуалізмом» [14, с.32].

Фольклор за умовиводами Н. Зборовської формує національну пам'ять, адже кожна нація утворює комунікацію поколінь. Це ланцюг розвитку національної культури, коли одне покоління вербалізує певну форму національної культури, доопрацьовує і передає трансформовану наступним поколінням. І чим довший цей ланцюг, тим багатшою є нація. Літературознавиця говорить про універсальність фольклору, бо в ньому відбувається поєднання материнського і батьківського складників національного коду, що постає як код генетичний. Погоджуємося з думкою

дослідниці, вважаємо, що фольклор виступав і зараз виступає як елемент самозбереження українського народу, і в той же час виокремлює його самобутність та унікальність серед інших народів.

Окреслюючи особливості класичної української літератури, літературознавиця звертає увагу на існування в ній двох основоположних художніх систем: романтизму і реалізму. Різняться вони художніми засобами пізнання: у романтика – це символ і метафора, у реаліста – метонімія. На цю різницю вказує дослідниця завдяки психоаналітичному прочитанню, отже пояснює, керуючись поглядами психоаналізу.

Наступний етап розвитку літератури – модернізм – авторка «Коду...» визначає як синівську невротичність/дочківську істеричність. Нам видається слушним таке представлення психоаналітичної концепції модернізму, що постає на зламі століть і презентує пошук нових формальних шляхів вираження і відображення нової суспільно-політичної картини світу та світоглядних орієнтацій письменства.

Авангардизм, за психоаналітичною теорією Н. Зборовської, в українській літературі постає як руйнування коду національної літератури і пропагування, натомість, сталінського тоталітаризму, його творчою вербалізацією. Наступний етап творчого розвитку – постмодернізм – залучає гру, яку здійснює обізнаний у психоаналізі сучасний автор.

Характеризуючи реалістичний період, Н. Зборовська подає його як період аналізу «національних едипових конфліктів» та утвердження ідеї Держави. Вона посилається на дослідження сексуальності у розробках С. Павличко, стверджуючи, що ставлення до сексуальності та любові є «характерним об'єктом вивчення іманентності національної літератури» [14, с.120].

Література модернізму здійснила рецепцію експериментів із традиційною мораллю, боротьби із стереотипами суспільства. Ці експерименти плекалися в житті (сексуальні збочення, стани зміненої свідомості) і в творчості (французькі символісти). Проте в українській літературі модернізм мав свої національні особливості.

Отже, експерименти, зокрема літературні, були стриманіші. Молодомузівці, декларуючи пріоритет естетичного, творення нових образів і нової поетичної мови, не прийняли аполітичної позиції, не відмовилися від ідеї Відродження України і продукували патріотичний дискурс.

Література модернізму характеризується невротичним характером: «Невроз як феномен культури визначив європейське порубіжжя» [14, с. 183]. Н. Зборовська визначає поняття *порубіжжя* як систему світоглядних доміант, що відзначається кризою в суспільстві. Література вирішує два основні завдання: осмислення кризи, нових умов буття; художня рецепція кризи й естетичне її осмислення. Нова світоглядна настанова, іменована декадансом, в естетиці отримала значення виду поетичної творчості із творенням оригінальних символів: «Декадентському світовідчуттю притаманна втрата етичних світоглядних орієнтирів, які замінив панестетизм як вивищення мистецтва над моральністю, що вів до естетизації смерті» [14, с.182].

В українській літературі порубіжжя упродовж трьох століть характеризувалося змінами в національному бутті й реакцією на ці зміни письменницької творчості.

Епоха бароко завершилася разом із знаковими історичними подіями – знищення та зросійщення козацької верхівки. Це період кінця XVIII – початку XIX ст., час появи нової української літератури як літератури неповної нації із селянством як основним соціальним замовником.

Межа XIX – XX ст. відзначається стрімким оновленням національної свідомості в контексті європейських перетворень, виникнення модернізму і його співіснування в українській культурній традиції із народництвом.

Цікавий національний психотип Н. Зборовська простежує на прикладі роману Панаса Мирного та Івана Білика «Хіба ревуть воли, як ясла повні» – пропащої сили: «український народний психотип спонтанно ідентифікує себе заступником Христа, наслідком чого став психологічний парадокс: українська дитина, палко захищаючи Христа, стає на шлях пропащої сили» [12, с. 136]. Дослідниця детально розглядає особливості формування характеру Чіпки під

впливом різних психологічних ситуацій та моделей поведінки людей, що його оточують. При чому Н. Зборовська проводить паралелі із сучасною інтерпретацією національного злочинця, зокрема, на прикладі творів О. Ульяненка. Для його творів характерний образ патологічного злочинця. Для ХІХ ст. актуальною була ситуація втрати моральних цінностей, вироблених попередніми поколіннями. Це утверджують образи Чіпки та Христі («Повія») у творчості Панаса Мирного.

Література кінця ХХ – початку ХХІ ст. творилася на посттоталітарному тлі й відкривала нові шляхи літературної рецепції в системі постмодернізму. Ці етапи, порубіжні моменти також є очевидними для Н. Зборовської, проте пояснення їх природи авторка здійснює на основі психоаналізу.

Окремий розділ присвячено розгляду українського порубіжжя як психоісторичної проблеми. Однією із психонаціональних проблем, відображених в українській класичній літературі, є руйнування родини. Як зазначає Н. Зборовська, «згодом більшовицька влада руйнацію національної родини зробить основою своєї психополітики» [14, с. 203]. Дослідниця розглядає психічне відхилення – невроз національної людини в системі її буття: «Невроз непересічної національної людини, яка ставить перед собою передусім національно-державницькі, або національно-соціальні цілі, може бути наслідком відмови їй у сублімації» [14, с. 203]. Ситуація вимушеної стриманості, пригнічення, обмеження літературної діяльності породили прийом маски, адже українська література кваліфікується в імперському дискурсі як провінційна, додаток до російської, а тому обмежується лише комічними творами, писаними блазнями.

Роблячи огляд літературного чоловічого дискурсу, літературознавець звертає увагу на творення жіночих образів. Класична література «не створила жодного впливового образу аристократичної жінки, потребу в якому гостро виявило українське порубіжжя» [14, с. 207]. Розглядаючи особливості жіночих образів у творчості Т. Шевченка, Н. Зборовська визначає основний образ – материнський. Він має свої особливості: «Материнський комплекс призводить

до романтичного донжуанства як одухотвореного донжуанства, наприклад, через чисту «любов до покритки» [14, с. 208]. Жіночий дискурс порубіжжя, на її думку, є неоромантичним, чоловічий – неореалістичним, що впливає на психотип української літератури. Особливістю української літератури порубіжжя є поява активного жіночого голосу, а «пошуки модерної державності – це пошуки української аристократичної Мужності і Жіночності» [14, с. 215].

Здійснений аналіз дозволяє дійти висновку: «Українське порубіжжя виявило, що затримка в розвитку національного характеру є наслідком колоніальної фіксації на материнському об'єкті, яка породжує інфантилізацію національної мужності і національної жіночності» [14, с. 215].

Література кінця XIX – початку XX ст. виявляє інтерес до несвідомого, посилюється психологічний складник літературного образу, самі літератори цікавляться психологією творчості. Модерні поети ставлять на перше місце інтуїцію творчості, тоді як реалістична література вимагала вивчення соціальної сфери організації суспільства та формування характерів у певних суспільних умовах. Література зламу століть ґрунтується на психосемантиці еросу, яку досліджує Н. Зборовська.

Література романтизму протиставила імперію провінції, де провінція трактувалася як світ людяності й добра, імперія – втілення зла. Цю тенденцію наділення імперії негативними образами-символами продовжує модернізм. Як вказує Н. Зборовська, «психотип фатальної Проститутки уособлює Жінку-імперію» [14, с. 221]. Йому протистоїть за вказаною антиномією одухотворений образ жінки: «психотип фатальної Матері уособлює собою колоніальну Жінку-націю» [14, с. 221]. Із цією думкою можна погодитися, адже молодомузівці, проголошуючи ідеали естетики і приклад європейських символістів, що демонстративно дистанціювалися від суспільно-політичної проблематики, залишались у векторі національної проблематики, а також традиційними у творенні образу жінки. На відміну від французьких символістів, що продукували еротичний любовний дискурс, українські поети уникали

еротичних мотивів, образ жінки-коханої асоційований із образом Мадонни чи заступається материнським образом. Свій варіант фатальної жінки у психоаналітичній концепції Н. Зборовська пропонує за образом Кармен С. Жижека, за творами Марка Вовчка («Інститутка»).

Образ фатальної жінки у драматургії Лесі Українки еволюціонує до образу істерички. Жіночі образи у драматургії мають свої вияви. Літературознавець виокремлює архетип соціальної жінки (Анна, «Камінний господар»), архетип метафізичної жінки (Долорес, «Камінний господар»), розщепленість українського материнського коду через боротьбу між любов'ю і ненавистю (Міріам, «Одержима»). В одному з інтерв'ю Н. Зборовська сказала, що вона – жінка метафізична, проте, все ж спілкуючись із людьми, читаючи лекції студентам, презентуючи своє бачення літератури, вона постає як жінка соціальна. Ці поняття вона перевіряє власним досвідом.

Жіноче письмо порубіжжя представлене творчістю О. Кобилянської: «В її особі постає німецько-український психологічний симбіоз» [14, с. 255]. Дослідниця простежує поєднання українсько-німецьких психо-культурних нашарувань в її характері і творчій лабораторії. Авторка вдається до дослідження міжнаціональних, міжкультурних поєднань у житті українських письменників і простежує, як це впливає на їхню творчу діяльність. Так, розглядаючи творчість В. Винниченка, вона відзначає: «Шопенгауерівська ідея націлювала свідомих українських чоловіків порубіжжя на пошуки інтелектуальної жінки. Ідеал аристократичної, свідомої жінки особливо захоплював В. Винниченка, психобіографія якого виявляє, що його вибір був пов'язаний з жінкою єврейської національності» [14, с. 265].

Період 20-х років ХХ ст., становлення більшовизму, Н. Зборовська визначає як «садоавангардизм у політиці», тому «у психології національного суб'єкта він провокував деструктивні (смертоносні) й витісняв лібідозні (любівні) імпульси» [14, с. 283].

У творах М. Хвильового авторка бачить пророцтво «імітації оновлення», яке має принести більшовицька Росія. У цей період імперсько-більшовицька

свідомість виявляє потребу українського письменника-блзня, основою руйнування національного стає урбаністична ідея: «Письменник-блзень, як ніхто інший, гостро актуалізує духовну проблему міста» [14, с. 301]. Блазень у розумінні Н. Зборовської – людина, що не має власного світогляду, тому здатна до нищення власного національного коду. Такою тенденцією блзнювання стає національне пониження через пониження архетипних письменників, осміяння українських класиків (наприклад, В. Домонтович про П. Куліша, роман Д. Бузька «Голяндія»). Цей період означено у дослідженні як «криза національної романтики» [14, с. 316].

Ситуацію України в 30-50-х роках ХХ ст., епоху соцреалізму, авторка окреслила як «одержима маргінальна Жінка» [14, с. 324]. Національний характер зазнає процесів розщеплення та імітації, український соцреалізм відзначається «комплексом масової посередності, або національного блзня» [14, с. 329]. На прикладі творів В. Сосюри, зокрема поеми «Христос», авторка доводить: «Перверсивна едіповість, що поставала на основі отілеснення Бога в образі вождя, виразила страхітливую психічну трансформацію національного характеру, що символічно проявилася у прозовому дискурсі цього часу» [14, с.333]. Маргінальність української літератури підтверджується в творчості О. Гончара. Йому в дослідженні Н. Зборовської протиставлений О. Довженко: «Якщо «Україна в огні» – це текст, написаний свідомим автором, то «Прапороносці» – це маргінальна література, тобто текст, який писався для масової посередності несвідомим блзнем» [14, с. 335]. Авторка доводить цю думку, здійснюючи психоаналіз творів цих авторів, вона наводить факт того, що роман «Прапороносці» був переписаний у 60-ті роки, з нього зникли прикмети вірного служіння сталінізму. Хоча апологетом соцреалізму, на думку М. Бриниха, одного із найяскравіших фейлетоністів в українському сучасному літературознавстві, О. Гончар себе не вважав. Хоча творчість О. Гончара в літературознавстві трактувалась як пошук моральних основ (Т. Хом'як), Н. Зборовська вбачала загрозливу тенденцію ідеалізації імперського простору.

Проза 60-х та 70-80-х років ХХ ст. створила різні психотипи, сформовані впливом на українського письменника імперського чинника. Саме обмеження породжує такий тип української прози, як химерна авторка так визначає її природу: «Химерний проект формується на засадах масової літератури: карнавальна маска замість психологічних образів, відносна ворожнеча внутрішнього світу героя компенсувалася динамічно розгорнутим театралізованим дійством, надміру незвичайних, фантастичних, майже казкових пригод» [14, с. 372-373]. Цю ж тенденцію вона простежує у перехідному дискурсі 1990-х, коли на посттоталітарному ґрунті з'являється потреба переосмислення ситуації, як тимчасове її вирішення карнавальна проза Ю. Андруховича. Її виникнення пояснюється у психоаналітичному дискурсі так: «З неподоланого едіпового комплексу постає несвідома себе котляревщина, а відповідно її психоісторичні послідовники – химеристи і бубабісти як творці-імітатори, залежні від колоніального статусу» [14, с. 375]. Ці історичні паралелі дозволяють констатувати повторювану тенденцію в розвитку літератури.

Розглядаючи покоління вісімдесятників, Н. Зборовська вказує, що це перехідне покоління (названо 26 імен письменників) найбільше виявляє себе у 80-90-ті роки ХХ ст. На основі творів Ю. Андруховича, О. Забужко, Є. Пашковського, О. Ульяненка та ін. Н. Зборовська висвітлює канони новітньої літератури, розкриваючи поняття масової літератури. в інтерв'ю Г. Тарасюк для «Літературної України» та «Livejournal» від 28.05.2007 дослідниця відзначає: «Масова культура, що культивує маргінальне, утверджується у нас як імперський проект, а, спрямовуючись на прибутки та соціальну одновимірність, відсуває високу національну літературу, знецінює її дуже важливу для національного існування функцію – висловлювати метафізичний опір» [34].

Підводячи підсумки свого дослідження, Н. Зборовська чітко формулює риси українського психотипу, окреслюючи його національну специфіку. Важливим для розуміння цього твору є коментар, який було опубліковано в

інтерв'ю для журналу: «Код у моєму дослідженні, з одного боку, означає метафізичну спробу. А на рівні індивідуальної історії – єдність материнського і батьківського кодів, що дає привід аналізувати історію української літератури як антиколоніальний проєкт, спрямований у бік нарощування мужності» [28]. Отже, монографія «Код української літератури» накреслила магістральну тенденцію українського психоаналізу.

Як підсумок, дослідження коду національної літератури дає можливість стверджувати, що поняття «коду» переплетене з психоаналітичною теорією. Він зберігається у часі та просторі та репрезентується у різних векторах – як-то, мові, літературі, народному фольклорі та мистецтві і в той же час, є динамічним за своєю суттю.

Аналіз літератури з цього питання наштовхнув нас на думку, що національний культурний код – це своєрідний комплекс стереотипів, що не один рік формувалися під впливом культури у свідомості певної нації. Національний культурний код можна простежити крізь призму історичних подій та суспільних явищ, що відображалися в літературних творах і, як показує наше дослідження ставали об'єктом психологічних розвідок.

У даному розділі нами було здійснено характеристику підходів до визначення поняття «код», а також визначено його основні функції. Зокрема, його трактують межах теорії інформації та комунікації, концепцій семіотики, структуралізму, постструктуралізму, лінгвістики.

Психоаналітична концепція національного коду досить виражено постала у монографічному доробку Ніли Зборовської «Код української літератури». На думку дослідниці, код української літератури є код української державності. На наш погляд, це не є дивиною, в контексті столітніх імперських амбіцій зі знищення української державності та культури, і досить логічно вписується навіть у події сьогодення – російсько-української війни.

Визначаючи психоаналітичну концепцію коду, дослідниця бере за основу фройдівську систему світоглядів і співвідносить із системами української літератури (фольклор, романтизм та реалізм), визначаючи універсальність перш

за все фольклору – адже в ньому спостерігається поєднання материнського і батьківського складників. На наш погляд, це є обґрунтованою тезою і не втрачає своєї актуальності до цього часу.

Крім того, було охарактеризовано концепцію коду з точки зору модерністських тенденцій, авангардизму, постмодернізму, соцреалізму, посттоталітаризму. Визначено характерні риси українського психотипу, окреслено притаманну йому національну специфіку.

ВИСНОВКИ

Психоаналіз як психотерапевтична техніка відома давно. Вона досить активно використовується в медичній практиці. Окрім того, на сьогодні елементи, техніки та прийоми психоаналітичної терапії широко застосовуються й в інших галузях – літературознавстві, прикладній лінгвістиці, історикознавстві, соціальних комунікаціях тощо.

Психоаналіз не був однорідним явищем, пройшовши кілька етапів розвитку, що займають близько століття. В роботі ми виділили такі: класичний, «романтичний», структурний, деконструкція. На основі аналізу праць А. Адлера, Р. Барта, Ф. Гваттарі, Ж. Дельоза, Ж. Дерріди, Ж. Лакана, К. Леві-Строса, В. Проппа, Н. Фрайя, З. Фрейда, М. Фуко, К.-Г. Юнга та було узагальнено психоаналітичний досвід, що дозволило дійти висновку про універсальний підхід сучасного літературознавства до психоаналітичної парадигми, яка передбачає синтетичне залучення термінологічного апарату. Якщо науковці, наприклад, С. Михида, говорять про неофройдизм у творчості Н. Зборовської, то її психоаналітичний проєкт «Код української літератури» презентує аналітичну концепцію психоісторії української літератури.

Український досвід наукового освоєння психоаналізу варто поділити на декілька етапів:

- дофройдівський, який засвідчив в українській гуманітаристиці необхідність нової методології та її наукове «передчуття» в роботах О. Потебні та І. Франка;

- період первинного осмислення доробку З. Фрейда на початку ХХ ст. в працях С. Балея, В. Підмогильного, А. Халецького, формування центрів психоаналітичних студій (Одеса, Харків, Київ і Львів);

- час активного засвоєння та переосмислення психоаналізу як літературознавчої методології з 1990-х рр. (В. Агеєва, Т. Гундорова, О. Забужко, Н. Зборовська, С. Павличко та ін.), який характеризується симбіозом психоаналізу в складі інших літературознавчих технік, зокрема

феміністичної критики, і згодом (з 2000-х років) як окремого наукового напрямку;

– становлення психоаналітичної теорії в українському літературознавстві, починаючи з появи психоаналітичних розвідок Н. Зборовської (2002), створення нею психоаналітичної школи (О. Вертипорох, М. Нестелеєв, О. Піскун, Н. Тендітна та ін.), а також подальший розвиток цієї методології (А. Печарський).

В контексті інтерпретації національного культурного коду нами було здійснено характеристику підходів (зарубіжних – К. Рапай, Р. Барт, Ф. Джеймісона, А.Пайвіо та вітчизняних – Н. Зборовська, О. Афоніна, Н. Андрейчук, О. Семенець) до визначення поняття «код», виокреслено основні трактування у межах концепцій семіотики, структуралізму, постструктуралізму, лінгвістики. Визначено основні його функції.

Здійснений аналіз матеріалів, дає можливість прийти до розуміння того, що методологія досліджень коду реалізується в застосуванні системного підходу, що розкриває функції коду літератури, культури, мистецтва, які безсумнівно тісно взаємопов'язані між собою.

Національний культурний код, як елемент самопізнання може бути виражений в архетипових уявленнях народу, до якого, до речі, відноситься і фольклор, котрий за своєю суттю виступає як елемент самозбереження українського народу. В той же час, елементи культурного коду, чітко простежуються крізь призму літератури, і у якій маємо змогу відстежувати культурні явища, в тому числі виклики епох та історичні зміни. Відповідно до цього, крізь призму літератури, виникає можливість вивчити та виділити національний і культурний код різних країн та народів.

Методологія літературознавчого психоаналізу осмислює розуміння масштабності навколишнього середовища, включаючи ознаки коду, як культурно-історичної прикмети доби, що відтворює її своєрідний образ, тобто психологічна інтерпретація літературознавчого коду проєктується на суспільство, його культуру і епоху, а власне літературний твір досліджується як

певний конгломерат, який поєднує у собі психологічні, світоглядні, ментальні, соціальні сенси. Психологічний аналіз дозволяє розширити межі можливостей інтерпретації національного коду української літератури, його переосмислення, сформуванню парадигму динамічного моделювання літературознавчого коду, який проявляється через творчість письменників.

Психоаналіз, як зазначала Ніла Зборовська, дослідниця коду української літератури, має на меті виявити «особливості мовлення національного творчого суб'єкта, що несе органічний код власного буття». Вона досліджувала теорію психоаналітичної критики, зокрема поняття *коду* в теорії онтогенезу та його типів у системі моделювання психоісторії літератури. Досліджуючи українську літературу від «Енеїди» І. Котляревського до 80-х років ХХ ст., дослідниця дала визначення коду української літератури, як коду української державності, адже від витоків література ґрунтується на розрізненні національного та імперського суб'єктів, а, отже, постає як головна державницька стратегія у розбудові національної свідомості, презентує психоаналітичний простір інтелектуального пошуку та пізнання національного світу й творення унікальної духовної моделі українства.

Прикметною рисою національного коду української літератури є його націєтворчий дискурс, пошук ментальних основ української нації, секретів творчості українських митців як національної одиниці, які беруть участь у моделюванні національного соціокультурного простору

Встановлено необхідність розрізняти в кодї української літератури національний та імперський суб'єкти, особливості концептів міфології національного квесту, психоаналізу образу метафізичної жінки, імітаційного симптому (маскування імперського ідсепту під національний), Великого Слова (у творчості Т.Шевченка), утвердження ідеї Держави, орієнтації на родину.

Літературознавча діяльність Н. Зборовської мала новаторський характер, що зумовлений творчим залученням психоаналітичного методу до розгляду літературних явищ. Українська література в розробках Н. Зборовської («Код української літератури» та ін.) отримала системне дослідження. Вона здійснила

огляд культурного простору українства і визначила основні психоаналітичні тенденції, зафіксовані в творах літератури, а саме протистояння імперського та національного просторів, спроби імперського дискурсу наслідувати національний в творчості українських письменників, обґрунтувала шкідливість цих імітацій для формування національного світогляду. Продукування національного простору супроводжується рефлексією національних комплексів і спроб замирення із національним буттям, а також пошуками основ української державності. Одним із концептів світоглядної основи творчості Н. Зборовської-літературознавця та письменниці стає концепт Межі, сакрального простору додання, пошуку переходу від одних соціокультурних феноменів до інших.

Психоаналітична методологія в українському літературознавстві кінця ХХ – початку ХХІ ст. представлена досить мало, Н. Зборовська була в авангарді цієї наукової рефлексії і презентувала власну концепцію психоаналітичного розгляду, яку розвивала, також творячи власну психоаналітичну школу.

Помітним кроком подальшого наукового утвердження психоаналітичної теорії став масштабний проєкт Н. Зборовської «Код української літератури». В ньому запропоновано модель українського світу: пошук духовних основ і стійкого протистояння національного елемента імперському супроводжує всю українську літературу. Науковиця ілюструє національні духовні явища, які мають стати основою творення нового українського міфу, та загрозові імперські, що маскуються під національні, імітують національний український код.

У монографії актуалізовано концепти психоісторії української літератури: порубіжжя, що передбачає перебування на межі двох світів, а також екзистенційний вибір; державницький національний та імперський суб'єкти, спроби присвоїти сакральний національний код українства російським імперським суб'єктом; Велике Слово (у творчості Т. Шевченка); утвердження ідеї держави; орієнтація на родину. Окреслено форми творення соціокультурного національного духовного простору протягом останніх двох століть. Українська література постає як духовний аналог протистояння

імперській уніфікації, долання смерті нації, а також «нарощування мужності». Ці риси модерної української нації демонструють суспільні події сьогодення. Реалізуючи свій проєкт вивчення українського психотипу, Н. Зборовська здійснила метафізичне моделювання українського національного суб'єкта – народження нової людини.

Прикметною рисою творчості Н. Зборовської, літературознавиці й письменниці, є націєтворчий дискурс, пошук ментальних основ української нації, секретів творчості українського митця як національної одиниці, що бере участь у моделюванні національного соціокультурного простору.

Психоаналітична методологія дозволила авторці здійснити масштабний психоаналітичний проєкт, який реалізовано в науковому та художньому дискурсах як для спеціалізованого читача, так і для масового. Н. Зборовська в своїй творчості доводила, що психоісторія української літератури свідчить про передумови появи нової ментальної одиниці, яка стане основою Українського Відродження й успішно виконає місію творення нової держави, інтегрованої в світові процеси демократизації.

Тож творення нового українського інформаційного простору в літературі, що по суті є кодом української нації, відкриває можливості для подальших досліджень на основі класичного психоаналізу, дозволить змоделювати код національної державності з практикою новітньої української літератури, яка розширить межі художнього твору і стане основою нового Українського Відродження, яке вбачаємо в сьогоденних подіях, суспільно-політичних перетвореннях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агеєва В. Поетеса зламу століть. Творчість Лесі Українки в постмодерній інтерпретації : монографія. К. : Либідь, 2001. 264 с.
2. Андрейчук Н. Застосування терміна код в антропокультурній лінгвістиці. *Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Сер. «Проблеми укр. термінології»*. 2009. № 648. С. 113-117.
3. Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / за ред. М. Зубрицької. Львів : Літопис, 1996. 634 с.
4. Афоніна О. С. Природа і функції коду культури та мистецтва у сучасній науковій літературі. *Культура і сучасність*. 2016. № 1. С. 80-86. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Kis_2016_1_17
5. Барт Р. Від твору до тексту. *Слово. Знак. Дискурс. Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст.* / ред. М. Зубрицької. Львів : Літопис, 1996. С. 380-384.
6. Бідюк О. В. Психологія драми Лесі Українки «На руїнах». *Науковий вісник Волинського національного університету ім. Лесі Українки. Філологічні науки. Літературознавство* / гол. ред. М. В. Моклиця. Луцьк, 2009. № 23. С. 3 - 7.
7. Гуменний М. Поетика романного жанру Олеся Гончара: проблеми типологій : монографія. К. : Акцент, 2005. 240 с.
8. Гундорова Т. *Femina melancholica*. Стаття і культура в гендерній утопії Ольги Кобилянської. Київ, 2002. 272 с.
9. Гром'як Р. Історія української літературної критики (від початків до кінця ХІХ ст.) : посібник. Тернопіль : Підручники і посібники, 1999. 223 с.
10. Джеймисон Ф. Постмодернізм, або Логіка культури пізнього капіталізму / пер. з англ. і післямова П. Дениска. К.: «Курс», 2008. 504 с.
11. Енциклопедія кібернетики: в 2 т. / Глушков В. М. (відпов. ред.). Т. І. К.: Головна редакція УРЕ, 1973. 583 с.

12. Енциклопедія постмодернізму / ред. Чарльза Е. Вінквіста, Віктора Е. Телора; перекл. Віктор Шовкун; наук. редактор перекл. Олексій Шевченко. К. : Основи, 2003. 503 с.

13. Зелінська Л. «Блакитна троянда» Лесі Українки: проблема дискурсу і методу. *Леся Українка і сучасність: зб. наук. праць*. Т.4. Кн.1. Луцьк : Вежа, 2007. С. 47-52.

14. Зборовська Н. Код української літератури: проект психоісторії новітньої української літератури : монографія. К. : Академвидав, 2006. 504 с.

15. Зборовська Н. Моя Леся Українка: Есей. Тернопіль : Джура, 2002. 228 с.

16. Зборовська Н. Психоаналіз і літературознавство : посіб. К. : Академвидав, 2003. 392 с.

17. Зборовська Н. Українська Реконкіста. Анти-роман. Тернопіль : Джура, 2003. 304 с.

18. Зборовська Н. Феміністичні роздуми. На карнавалі мертвих поцілунків / Ніла Зборовська, Марія Ільницька. Львів : Літопис, 1999. 336 с.

19. Квіт С. Основи герменевтики. К. : Києво-Могилянська академія, 2003. 192 с.

20. Короткий тематичний літературознавчий словник. Ч. IV: Напрями, школи, течії в теорії літератури : навчальний посібник; 4-те вид. / уклала Галина Білик. Полтава : ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2021. 128 с.

21. Кодак М. Поетика як система: літературно-критичний нарис. К. : Дніпро, 1988. 160 с.

22. Кристева Ю. Самі собі чужі / переклад з фр. З. Борисюк. К. : Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2004. 262 с.

23. Лексикон загального та порівняльного літературознавства / ред. А. Волкова, О. Бойченка, І. Зварича, Б. Іванюка, П. Рихла. Чернівці : Золоті литаври, 2001. 636 с.

24. Матвієнко С. Історія як ареал гри. *Слово і час*. 2000. № 2. С. 24–27.

25. Михида С. Психопоетика: процес становлення у літературознавстві. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/1848/1/05msppsl.pdf>
26. Михида С. Психопоетика українського модерну: проблема реконструкції особистості письменника : монографія. Кіровоград : Поліграф-Терція, 2012. 349 с.
27. Новак М. Самозречення як інтенція творчості Лесі Українки (філософсько-антропологічний аспект). *Збірник наукових праць до 20-річного ювілею кафедри*. К. : НТУУ «КПІ», 2011. С.107-117.
28. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі : монографія. К.: Либідь, 1997. 360 с.
29. Печарський А. Леся Українка і сучасність: у діалогічному задзеркаллі психологічного етюду «Сліпець». *Леся Українка і сучасність : зб. наук. пр.* Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. Т. 6. С. 53-63.
30. Піскун О. Психоаналітичний дискурс в українському літературознавстві ХХ століття. *Літературознавство. Фольклористика. Культурологія*. 2010. Випуск 9. С. 5-15.
31. Поліщук Я. Література як геокультурний проект : монографія. К. : Академвидав, 2008. 304 с.
32. Семенець О. Синергетика поетичного слова. Кіровоград : Імекс ЛТД, 2004. 338 с.
33. Ткачук О. Наратологічний словник. Тернопіль : Астон, 2002. 173 с.
34. Тарасюк Г. Психоісторія української літератури як теоретична і практична провокація URL: <http://zborovska.livejournal.com/3384.html>
35. Харчук Р. Сучасна українська проза: постмодерний період : навч. посіб. К. : Академія, 2008. 248 с.
36. Фуко М. Що таке автор? *Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст.* / ред. М. Зубрицької. Львів : Літопис, 1996. С. 444-456.
37. Фрай Н. Архетипний аналіз: теорія мітів. *Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст.* / ред. М. Зубрицької. Львів : Літопис, 1996. С. 111-133.

38. Шевчук М. Особливості розвитку української психоаналітичної теорії на початку ХХ століття. *Соціальна психологія*. 2006. № 1 (15). С. 171–178.

39. Шумська О. М. Парадигми рецептивної критики (з досвіду Констанцької школи та школи «Критики читацької реакції») : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.01.05 «Порівняльне літературознавство». Дніпропетровськ, 2006. 20 с.

40. Юнг К.-Г. Архетипи і колективне несвідоме. Львів : Астролябія, 2012. 588 с.

41. Leeds-Hurwitz W. *Semiotics and Communication. Signs, Codes, Cultures*. New York, 1993. 256 p.

42. Paivio A. *Mind and its evolution; A dual coding theoretical interpretation*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates. 2006. 536 p.

43. Rapaille C. *The Culture Code: An Ingenious Way to Understand Why People Around the World Live and Buy as They Do*. Currency; Reprint edition, 2007. 224 p.